

iFilosofie

Tijdschrift van de ISVW | februari 2024 | Nummer 73

- **Ted Rosengarten**
Over de oorlog in
Palestina
- **Jenny Slatman**
De cartesische
crisis in de zorg
- **Dimitri Goossens**
Over de filosofie van
de horror

●
ISVW

Redactioneel

*Ik zie als ik spreek, zegt de dichter.
Kijk, ik voorspel je de toekomst:
een beter gebruik van woorden.*

Met deze strofe sluit Adriaan Morriën zijn gedicht 'De dichter' af. De laatste twee zinnen in het bijzonder zijn niet onopgemerkt gebleven in de geschiedenis van de Nederlandse literatuur. Ze lijken een belofte uit te spreken die menige filosoof al dan niet expliciet uitspreekt: nu gebruik je je woorden nog zonder nadenken, maar wacht maar: neem vooral de mijne tot je, echt filosofische, dan zie je hoe je ze beter kunt gebruiken. Ziedaar de aloude hoop van de filosofie: woorden vinden die de wereld duiden.

In deze *iFilosofie* schuwen we grote woorden niet. Theodore Rosengarten reflecteert openhartig op het land dat hij al een leven lang bestudeert: Israël. Een toekomst waagt hij niet te voorspellen, wel vindt hij goede woorden voor een conflict waaraan geen einde lijkt te komen. Al dat binaire denken, al dat wij versus zij, goed versus slecht, kom nu. Filosofen weten al sinds jaar en dag dat we een relationeel bestaan leven. Jenny Slatman maakt korte metten met andere, foutieve, aannames van de geneeskunde en René ten Bos laat je kennismaken met de term 'mogelijkheidswezens': we zijn wat we voor mogelijk houden.

Duizelt het je alweer van de begrippen? Mooi zo! We hebben er nog wel ietsje meer. Een relatie tussen fascisme en freudomarxisme, een horrorprofessor, hoogstaande vriendschap en, tot slot, een zwaar leven, om precies te zijn. En zo tref je er heus nog een paar als je verder leest. 'Wie is zo lief als een dichter?', vroeg Morriën. Filosofen zeker niet.

Heb je woorden lief,

Florian Jacobs
(hoofdredacteur *iFilosofie*)

4

'Laat Sion maar worden ontwijd'

DOOR THEODORE ROSENGARTEN

8

Ontsnappen aan de cartesiaanse crisis in de zorg Recensie: *Nieuwe lichamelijkheid* – Jenny Slatman

DOOR PUCK HOOGENBOOM

10

Facetten van het fascisme Recensie: *De filosofen en het fascisme* – Thomas Crombez

DOOR EMMA TRIJSBURG

12

Para-doxaal Marquard

COLUMN RENÉ TEN BOS

14

Denken en Gruwelen Recensie: *In de ogen van Medusa* – Dimitri Goossens

DOOR ILEEN SIPPENS

16

Romeinse vrienden Recensie: *Vriendschap* – Marcus Tullius Cicero

DOOR NOAH J.J. KURSTJENS

18

Een heel zwaar leven Recensie: *Het leven is zwaar* – Kieran Setiya

DOOR JOANNE ROUWENDAL

‘Laat Sion maar worden ontwijd’ *Micha 4:11*

Voor *iFilosofie* schreef historicus Theodore Rosengarten een reflectie op de oorlog in Palestina. Hij doorweeft grondige kennis van de geschiedenis van het conflict met inlevingsvermogen in zowel de Israëliërs als de Palestijnen. Lees hoe zijn persoonlijke overtuiging is veranderd in deze oproep tot het erkennen van wederzijds lijden.

Door Theodore Rosengarten

Ik was een jonge strijder voor de zionistische zaak. Ik was acht of negen toen ik, begin jaren vijftig, iedere vrijdagmiddag bij een metrostation aan de Nostrand Avenue-lijn in Brooklyn werd afgezet, gewapend met een kleine tinnen collectebus met een sleuf voor munten. Forenzen die aan het einde van de dag haastig de metro in- en uitstapten op weg naar huis stopten dan een paar stuivers in mijn *pushke*. Op die manier verwelkomden ze de sabbat, door een aalmoes voor het samenraapsel aan scholen en weeshuizen in het Joodse thuisland, en door de hulp die ze boden om de woestijn te laten bloeien in een land dat zich omhoog worstelde uit een brute oorlog tegen zijn Arabische burens, die volgde op de bijna totale uitroeiing van Europese Joden, een misdaad waar de wereld nog geen naam voor had gevonden.

Ik ben nooit afgestapt van mijn overtuiging dat het Joodse volk een acute behoefte heeft aan, en een terechte aanspraak op het land Israël. Maar ik besef ondertussen dat een andere etnoculturele groep een net zo terechte aanspraak daarop heeft. Dat zijn de Palestijnen, afstammelingen van het Arabische volk dat het land dat nu Israël heet bevolkte.

Hoe verklaren we ‘hun gloeiende haat voor ons?’ vroeg Moshe Dayan, de charismatische Israëliëse militaire leider, herkend aan de zwarte lap die hij over zijn ontbrekende linkeroog droeg. ‘Sinds acht jaar al’, hield hij zijn soldaten in 1956 voor, ‘verkeren de Arabieren in vluchtelingenkampen in Gaza, en zien ze hoe we het land en de dorpen waar hun voorouders woonden, hebben omgevormd tot ons grondgebied.’

Sion is een heuvel in Jeruzalem. Deze plaatsnaam in de Hebreeuwse bijbel, die letterlijk hoogste punt betekent, wordt vaak gebruikt als synoniem voor de stad zelf en voor het land Israël als geheel. Eeuwenlang werden de muren van Jeruzalem telkens herbouwd, en de oorspronkelijke heuvel ligt tegenwoordig buiten de muren van de oude stad.

Voor mensen die zweren Sion nooit te vergeten belooft de Heer: ‘Ik zal mijn volk bevrijden uit het land waar de zon opkomt en uit het land waar de zon ondergaat en hen naar Jeruzalem brengen. Daar zullen ze wonen. Zij zullen mijn volk zijn en ik hun God, in onwankelbare trouw’ (Zacharia 8:7-8). Gesteund door de woorden van de Almachtige noemden zionisten hun beweging om een soevereine staat in het Land Israël te stichten ‘een inzameling van ballingen’ en de vervulling van een verbond. ‘Zionisme,’ verklaarde Solomon Schechter, oprichter van het Amerikaanse Conservative Judaism, ‘is de Joodse onafhankelijkheidsverklaring van elke vorm van slavernij, zowel materieel als spiritueel.’ Geconfronteerd met een vloedgolf van antisemitisme in een Europa dat verscheurd was door concurrerende natiestaten, kwamen seculiere Joden en Joodse ongelovigen rond het begin van de twintigste eeuw op voor de zionistische zaak als een nationale vrijheidsbeweging voor de repatriëring van een inheems volk naar het thuisland van hun voorouders.

De mensen leefden ver van elkaar, verspreid over vele landen, onder de heerschappij van anti-joodse maatregelen waardoor hun broodwinning en zelfs hun levens gevaar liepen. In de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw vertrokken tienduizenden Joden uit Oost- en Midden-Europa naar Palestina. In 1935 bestond de be-

Palestijnse vluchtelingen in 1948

volking van Palestina voor ruim dertig procent uit Joden, terwijl dat in 1878, toen het woord antisemitisme voor het eerst werd genoemd, slechts drie procent was. Tegen het einde van de Tweede Wereldoorlog bestond meer dan een half miljoen van de bevolking van Palestina, meer dan een derde, uit Joden, ondanks de genadeloze pogingen van de Britten om dat tegen te houden. In augustus 1945 drong de Amerikaanse president Harry S. Truman er bij de Britten op aan om honderdduizend ontheemde Joden tot Palestina toe te laten, en nog geen vier maanden later riep het Amerikaanse Congres de Britse regering op om Joodse immigratie onbeperkt toe te staan. Daarmee werd Palestina gekoppeld aan het lot van de overlevenden.

‘Lang voor de opkomst van Hitler,’ schreef Albert Einstein in 1947, ‘maakte ik de zionistische zaak de mijne, want ik zag daarin een middel om een schaamteloos kwaad ongedaan te maken.’ Alleen Joodse soevereiniteit, was zijn overtuiging, zou Joden in staat stellen te ontsnappen aan de eeuwige vervolging die ze ondergingen in iedere samenleving waar ze als minderheid leefden.

Het Israël van Einsteins verbeelding was echter een fictieve plek, ‘een land zonder volk voor een volk zonder land’, zoals Israel Zangwill, Brits schrijver en inspirator van het cultureel zionisme, het noemde. Wist Einstein niet dat toen de oorlog van 1948 uitbrak het overgrote deel van Palestina’s landbouwgrond in feite door Palestijnen werd gecultiveerd? De woestijn stond in bloei

toen de kolonisten arriveerden. Moshe Dayan, geboren en getogen in de allereerste kibboets in het destijds door de Ottomanen bezette Syrië, drukte het zo uit: ‘Er is geen enkele plek in dit land waar Arabieren niet al eerder woonden.’

‘Ik besepte dat dit niet slechts een kleine groep terroristen was, maar dat ze met honderden tegelijk op onze kibboets afkwamen, waaronder ook tieners en vrouwen. Het voelde als een hele natie die erop uit was om ons te doden.’

*Irit Lahav, voormalig gijzelaar uit de kibboets Nir Oz, zuidelijk Israel.
17 november 2023*

Een kind dat vandaag in Israël opgroeit, krijgt dat niet te weten. ‘In de meeste schoolboeken,’ aldus Avner Ben-Amos van de Universiteit van Tel Aviv, ‘wordt de Joodse overheersing en de inferieure status van de Palestijnen gepresenteerd als een natuurlijke, vanzelfsprekende si-

tuatie waar je niet over na hoeft te denken.’ De geschiedenis en de stem van Palestijnse Arabieren worden feitelijk uit de leerstof geschrapt.

Arabische plaatsnamen zijn eveneens met nietsontziende efficiëntie weggevaagd. Direct na de oorlog van 1948 riep de nieuwe Israëliëse regering een comité voor de toekenning van plaatsnamen in de Negev in het leven. Dit bestond uit een groep van negen wetenschappers die aangesteld werden om Hebreeuwse namen toe te wijzen aan dorpen, bergen, valleien, bronnen, wegen enzovoort, die allemaal Arabische namen hadden op landkaarten en in het collectief geheugen. ‘Om staatsredenen zijn we verplicht de Arabische namen te verwijderen,’ legde premier David Ben Gurion in 1949 uit. ‘Net zoals wij het Arabische politieke eigenaarschap van het land niet erkennen, zo erkennen wij ook hun spirituele eigenaarschap en hun namen niet.’

‘Ze vielen ons huis aan, stalen onze schapen, bedreigden mijn kinderen met geweren, bedreigden mij. Toen sloegen ze mij en de zus van mijn man. Ik dacht dat ze ons zouden afmaken.’

Umm Omar, bedoeïen, moeder en herderin, omsingeld door kolonisten, in de woestijn van Judea. 6 december 2023

De verovering was totaal. Zionisme was iets dat gewoon gebeurde. Driekwart van de Arabische bevolking van Palestina werd verdreven, evenals hun god. Terwijl Israëliërs de overwinning van hun oorlog voor overleving en onafhankelijkheid vierden, ondergingen Palestijnse Arabieren een gewelddadige omwenteling. Een schok van verdrijving en onteigening nam bezit van de islamitische wereld, in wat bekend werd als de *nakba*, de catastrofe.

Slechts drie jaar scheidden de systematische uitroeiing van Europese Joden en het Palestijnse noodlot dat werd ingeluid door de stichting van de zionistische staat. Vier jaar later, in 1952, tijdens gesprekken die zouden leiden tot een herstelovereenkomst met Duitsland, stelde de Is-

raëliëse minister van buitenlandse zaken Moshe Sharett voor om herstelbetalingen te doen aan Palestijnse vluchtelingen. De in Oekraïne geboren Sharett, een fervente zionist, wilde daarmee niet de twee tragedies vergelijken. Hij meende dat, door die te zien als onderdelen van hetzelfde verhaal, en door het wederzijdse lijden te erkennen, Israël en Palestina een weg naar vrede konden bewandelen, zelfs een koude vrede omdat de twee partijen nog voor hardnekkige problemen stonden, zoals het recht van vluchtelingen om terug te keren naar hun huizen. Sharett's idee werd verworpen als ‘onuitvoerbaar’.

Nu, zeventig jaar later, na drie oorlogen en talloze schermutselingen, na het falen van ontelbare, zogenaamd praktische voorstellen voor het helen van wonden en het bewerkstelligen van vrede, woedt het conflict voort. Islamitische studenten die ik recent in Amsterdam sprak, weten misschien weinig over de Holocaust, maar ze kunnen de tijdslijn en details afratelen van de *nakba*, die ver van Turkije en Marokko plaatsvond, waar hun families vandaan komen. Niet de Holocaust is voor hen de belangrijkste gebeurtenis in de moderne joodse geschiedenis, maar de joodse verheffing tot soevereine machthebber in Palestina. Ze staan niet stil bij de verpletterende aanslag van 7 oktober op het collectieve onderbewuste van een volk dat leeft in de lange schaduw van de Nazi-apocalyps.

De *nakba* duurt echter voort achter gesloten deuren, wanneer de Amerikaanse president zijn minister van buitenlandse zaken opdraagt om Egypte en Jordanië te vragen Palestijnen op te nemen die uit hun eigen land zijn verdreven. Zij duurt voort in Gaza, waar het hele gebied zo met de grond gelijk gemaakt is dat menselijke bewoning niet langer mogelijk is. Hoorden we de Israëliëse minister van landbouw niet zeggen: ‘We rollen de *nakba* van Gaza nu uit?’ Ze duurt iedere dag voort op de Westelijke Jordaanoever – Judea en Samaria op landkaarten van de kolonisten –, wanneer joodse milities Arabische boerengezinnen terroriseren, wanneer de kinderen van kolonisten Palestijnse olijfgaarden verwoesten alsof ze cowboy en indiaantje spelen. Onder de dekmantel van de oorlog in Gaza en aangemoedigd door leiders die ‘een gunstig moment’ aanvoelen, zijn kolonisten op de Westelijke Jordaanoever verworpen tot een duistere horde die schapenkuddes plundert en herders en hun gezinnen op de vlucht doet slaan. Palestijnen ‘moeten maar accepteren dat er in het Land Israël maar een de baas is,’ zegt de in Tel Aviv geboren koloniste Daniella Weiss. ‘Wij Joden hebben het voor het zeggen in de staat Israël en in het Land Israël. Ze zullen dat moeten accepteren.’

‘Dit is wat het kerstfeest nu voor ons betekent. Dat we Jezus geboren zien worden te midden van degenen die alles hebben verloren, die onder het puin liggen.’

Munther Isaac, Lutheraans pastoor, Bethlehem in Palestina. Terwijl hij een kerststal optuigt met stenen en tussen de brokstokken. 29 november 2023

‘Geen enkele Palestijn zal ooit een joodse staat in Palestina accepteren,’ stelt Omar Barghouti daarentegen. Hij is mede-oprichter van de antizionistische beweging Boycott, Divestment and Sanctions (BDS). Het uitgangspunt van BDS, vertelt hij, is dat ‘Palestijnen recht hebben op dezelfde rechten als de rest van de mensheid.’ De enige manier om gelijkheid te verkrijgen, zo stelt hij, is door de staat Israël te ontmantelen en te vervangen door ‘een seculiere, democratische staat ... die op on-dubbelzinnige wijze gelijkheid biedt qua burgerschap en individuele en gemeenschappelijke rechten, aan zowel Palestijnen (inclusief vluchtelingen) als Israëliische Joden.’ Barghouti’s collega bij BDS, As’ad AbuKhalil, professor aan California State University, windt er geen doekjes om: ‘Het werkelijke doel van BDS is ontbinding van de staat Israël.’ Dat zou een uitkomst zijn die hun mede-activist Lara Kaswani, docent aan San Francisco State University, aanprijst als een ‘voordeel voor de hele wereld.’

Barghouti en AbuKhalil zijn vastbesloten om antisemitisme binnen de antizionistische gelederen tegen te gaan. Maar het is duidelijk dat Hamas daar op 7 oktober geen boodschap aan had, aangezien de indringers uit Gaza groot enthousiasme over het vermoorden van joden betuigden. Barghouti en AbuKhalil hebben zich wellicht aan de situatie gebrand. Verheugd over de breuk in de Israëliische defensie, over de zorgeloosheid van Israëliërs die zichzelf totaal veilig achtten, over de ‘creativiteit’ van de aanval door Hamas en het tactische succes ervan en ook over de paragliders die dood en verderf zaaiden onder de nietsvermoedende inwoners, hielden ze zich totaal stil toen het erop aankwam te beschrijven wat de wereld duidelijk kon zien – een bloedbad, slach-

ting, verkrachting. Ze zaten vastgekleuisterd aan het verhaal van de vijftenzeventig jaren van wrede bezetting door Israël, ze waren zombies toen het erop aankwam de grote misdaad te benoemen en de pijn van de slachtoffers en hun gezinnen te erkennen.

Laat dit duidelijk zijn: kritiek op Israël staat niet gelijk met antisemitisme. Het is niet antisemitisch om de agressie door kolonisten tegen Palestijnen op de Westtoever aan de kaak te stellen, of aan te dringen op beëindiging van de luchtbombardementen op Gaza. Het is wel antisemitisch om op te roepen tot vernietiging van het Joodse thuisland. Het is antisemitisch om de pogrom van 7 oktober uit de geschiedenisboeken te wissen.

Het is belangrijk de juiste woorden te kiezen. Eindeloze herhaling van woorden als antisemitisme en antizionisme kan ons in slaap sussen in plaats van wakker schudden en kan ons verder vervreemden van de werkelijke mensen. Vergelijk de wanhopige kreten van een joodse vrouw in zuidelijk Israël, van een islamitische vrouw op de Westelijke Jordaanoever en van een christelijke man uit Bethlehem, en luister hoe ze allemaal het verpletterende effect laten zien van de ideologieën waar we zo op gesteld zijn.

VERTAALD DOOR FRANS KOOYMANS.

*Theodore Rosengarten is een Amerikaanse historicus, gespecialiseerd in de geschiedenis van tot slaaf gemaakten en het jodendom. Zijn beroemdste werk, **De kleur van katoen**, verscheen in 2022 bij ISVW Uitgevers.*

Ontsnappen aan de cartesisaanse crisis in de zorg

Jenny Slatman slaat alarm: de gezondheidszorg verkeert in crisis. Niet door neoliberale hervormingen of een gebrek aan arbeidskrachten, maar door de hardnekkige invloed van het cartesiaans lichaam-geestdualisme. *Nieuwe lichamelijkheid* is een helder, origineel en belangrijk pleidooi voor een nieuwe kijk op lichamen en zorg.

Door Puck Hoogenboom

In *Nieuwe lichamelijkheid* beschrijft Jenny Slatman, hoogleraar medische geesteswetenschappen aan de Universiteit van Tilburg, hoe het idee dat de mens bestaat uit geest en lichaam zich heeft vastgeklampt aan de medische praktijk. Ze onthult de tekortkomingen van deze benadering en eist een radicale ommezwaai van de conventionele medische blik, die de mens reduceert tot niets meer dan een biologisch ding. Ze bepleit een visie waarin mensen worden beschouwd als ervarende, belichaamde wezens die onlosmakelijk verbonden zijn met hun fysieke en sociale omgeving.

Van geest-lichaamdualisme naar de fenomenologie

Slatman opent haar pleidooi met een fascinerende reis door de geschiedenis van het concept 'lichaam'. Via een heldere en toegankelijke uiteenzetting van Michel Foucaults *Geboorte van de kliniek* en Ian Hackings *The Taming of Chance* belicht ze de twee cruciale invloeden die hebben bijgedragen aan het geleidelijke ontstaan van ons begrip van 'het lichaam': het geest-lichaamdualisme van Descartes en de opkomst van de statistiek. Slatmans historische analyse concludeert twee belangrijke punten. Door het ontstaan van de notie 'normaal' is een specifiek lichaam – het witte mannenlichaam – de standaard of de norm geworden voor de anatomie of de biologie. Ook laten we ons nog steeds leiden door het idee dat lichaam en geest gescheiden zijn en zien we de mens vooral als een biologisch of neurologisch ding. Hierdoor wordt er gegrepen naar verklaringen vanuit een fysieke afwijking in het lichaam of een neurologische afwijking in het brein. Deze verklaringen negeren de context waarin de patiënt zich bevindt en laten geen ruimte over voor de geleefde ervaring van de patiënt.

Twee grote problemen, aldus Slatman.

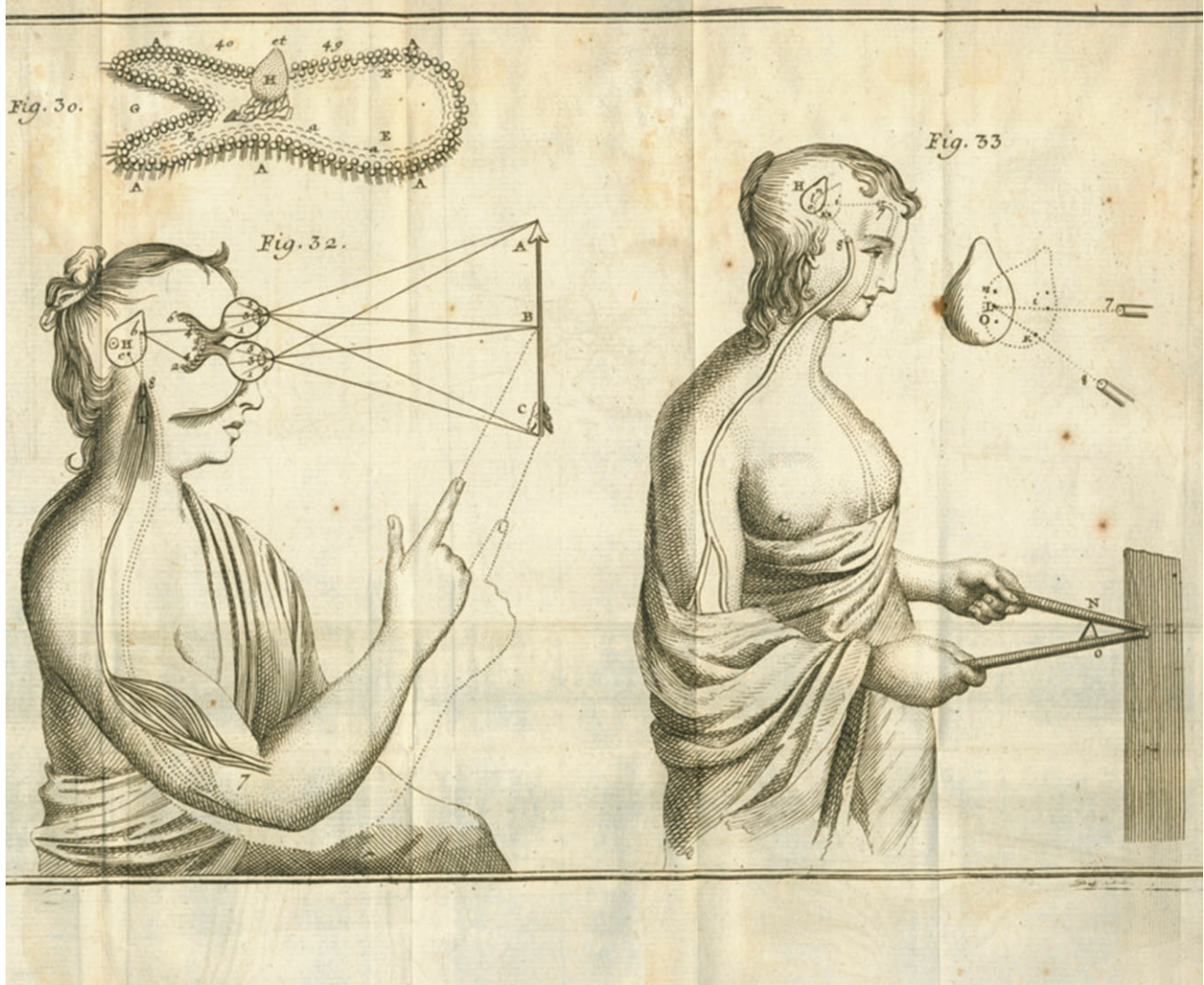
Slatman onderzoekt de gebreken van deze medische blik aan de hand van drie verschillende, veelvoorkomende gezondheidsproblemen: moeilijk te verklaren (aanhoudende) lichamelijke klachten, depressie en zwaarlijvigheid. Slatman bouwt aan een fenomenologische beschrijving van deze drie gezondheidsproblemen. Deze beschrijving geeft zowel aandacht aan de materiële werkelijkheid (een chronisch vermoeid lichaam, een depressief lichaam, een zwaarlijvig lichaam) als de relatie tussen dit lichaam en zijn omgeving.

Voor deze fenomenologische beschrijving – beschreven vanuit het ervarende lichaam – gebruikt Slatman *Fenomenologie van de waarneming* van Maurice Merleau-Ponty, een kritiek op het dualistische idee dat mensen uit een lichaam en een geest zouden bestaan. Volgens Merleau-Ponty zijn mensen allereerst een 'ik kan' en geen 'ik denk'. De menselijke ervaring wordt niet bepaald door wat je denkt, maar door wat je kunt in deze wereld. Hier introduceert Slatman het belangrijke woord 'mogelijkheden' in haar definitie van belichaming. Wanneer je ziek bent, worden je mogelijkheden beperkt: je 'ik kan' wordt kleiner. Slatman gebruikt Merleau-Ponty om het grootste verschil tussen de medische blik en een fenomenologische beschrijving uit te lichten. Een beperking wordt niet enkel door de afwijking in het lichaam bepaald, maar ook door de wereld waartoe je je verhoudt.

Lichamen en mogelijkheden; seksisme, racisme, validisme

Nieuwe lichamelijkheid beperkt zich niet alleen tot gezondheidsproblemen, maar biedt ook een algemene re-

René Descartes: het lichaam als machine

flectie op lichamelijkheid. Om dit te doen kijkt Slatman naar niet-medische fenomenen die het 'ik kan' van mensen beperken. Ze legt uit dat het 'ik kan' sterker wordt wanneer een handeling een ingesleten gewoonte is. Zo hoeft je niet meer bewust met je lichaam bezig te zijn als je aan het fietsen bent en vliegen je vingers gedachteloos over het toetsenbord terwijl je typt. Maar het kan zo zijn dat je lichaam ongewild op de voorgrond treedt en dat je mogelijkheden hierdoor verminderd worden.

Slatman put uit Frantz Fanons inzichten in *Zwarte huid, witte maskers* om te benadrukken dat zwarte mensen op een wezenlijk andere manier last hebben van en lijden onder hun lichaam dan witte mensen. Slatman gebruikt Fanons voorbeelden en argumenten om te laten zien dat gewoontehandelingen (lopen, zitten, de metro nemen, hallo zeggen) van zwarte mensen worden verstoord door een objectiverende blik die hen reduceert tot een gevaar. Het 'ik kan' van de zwarte persoon wordt hiermee verkleind. Slatman maakt soortgelijke analyses over een verkleind 'ik kan' dat wordt veroorzaakt door seksisme en validisme (de discriminatie van mensen met een beperking). Slatmans bespreking van de invloeden van uitsluiting op lichamen is origineel en belang-

rijk. Met deze stap vergroot ze het domein van zorg en wordt de radicale ommezwaai in de zorg die zij bepleit geleidelijk duidelijk.

Minder schaven, meer bouwen

Slatmans benadering van de zorg en het lichaam laat zien dat het een illusie is te denken dat wat je (niet) kunt enkel het resultaat is van individuele kwaliteiten. Haar historische verklaringen, haar problematisering van het lichaam-geestdualisme en haar fenomenologische beschrijvingen van zowel ziekte als sociale uitsluiting laten keer op keer zien dat ons lichamelijke bestaan allereerst een relationeel bestaan impliceert. 'Zorgen' betekent dus niet alleen pleisters plakken en botten helen. 'Zorgen' zou moeten gaan over het verbeteren, in stand houden of maximaliseren van iemands mogelijkheden in de wereld. Met dit punt wordt Slatmans concrete kritiek op de hedendaagse gezondheidszorg zichtbaar.

De huidige medische blik richt zich volgens Slatman te veel op wat zij 'schaafzorg' noemt. Wanneer een vierkantje niet in een rondje past, proberen we dat vierkantje af te schaven, zodat het rond wordt en beter

past. Volgens Slatman zouden we meer moeten bouwen aan een pluriforme wereld, een wereld waar zowel vierkantjes als rondjes passen.

Nieuwe lichamelijkheid is zowel een filosofisch onderzoek naar mens-zijn als een praktisch en concreet pleidooi voor een radicale verandering in de gezondheidszorg. *Nieuwe lichamelijkheid* is toegankelijk geschreven, maar daarom niet minder diepgaand. Slatman schrijft goed en weet complexe ideeën van onder andere Foucault, Fanon en Merleau-Ponty helder te schetsen, al wordt de stroom van het betoog vaak onderbroken door wéér een nieuwe denker. Haar pleidooi had soms best wat meer op eigen benen mogen staan. De multidisciplinaire en empirische aanpak is vernieuwend voor de filosofie en biedt een ongekend brede kijk op zorg. Dit boek is belangrijk en toegankelijk voor artsen en therapeuten die verder willen kijken dan het cartesians dualisme, en het is tegelijk een warme deken van bevestiging en begrip voor iedereen die zich ooit ongehoord heeft gevoeld door de gezondheidszorg of door de wereld.

Jenny Slatman, *Nieuwe lichamelijkheid*.
Gorredijk: Noordboek, 2023.

Facetten van het fascisme

Ook onder filosofen deed de opkomst van het fascisme aan het begin van de twintigste eeuw veel stof opwaaien. In zijn boek *De filosofen en het fascisme* schetst Thomas Crombez aan de hand van dertien bekende en minder bekende denkers een veelzijdig beeld van het fascisme.

Door Emma Trijsburg

Voordat Crombez ons onderdompelt in filosofische overpeinzingen, definieert hij eerst de term ‘fascisme’. Hij schrijft: ‘Fascisme betekent in de context van dit boek een politiek systeem dat opkwam in het interbellum en in verschillende landen (het meest uitgesproken in Italië, Duitsland en Spanje) de dominante positie verwierf.’ Het fascisme kenmerkt zich door geloof in een leider, nadruk op geweld, daadkracht en ultranationalisme – kenmerken die ook sommige moderne politieke partijen vertonen.

Crombez beperkt zich echter in zijn werk tot denkers die geboren zijn tussen 1880 en 1920. Elke denker is onderverdeeld in een thema en krijgt een eigen subhoofdstuk. Crombez heeft een heldere stijl en elke paragraaf leest als een boekje op zich. Doordat hij eerst de biografie van de denker en dan diens relatie tot het fascisme schetst, krijg je het idee dat je een filosoof persoonlijk leert kennen. Dat lukt goed bij de joodse Karl Popper die door de opkomst van het fascisme van wetenschapsfilosoof verandert in een denker over totalitarisme. Je voelt tijdens het lezen Poppers frustratie als Oostenrijk geannexeerd wordt door Duitsland.

Van Heidegger tot Césaire

De verschillende denkers die Crombez behandelt, staan allemaal anders tegenover het fascisme. Sommigen waren actief lid van een fascistische partij, terwijl an-

Simone Weil

deren er actief tegen streden. Beroemde filosofen, zoals Martin Heidegger en Hannah Arendt, passeren de revue. In zijn bespreking van Heidegger onderzoekt Crombez waarom deze filosoof aangetrokken was tot het nazisme. Door de korte lengte van het hoofdstuk blijft dit bij een kleine uiteenzetting. Het hoofdstuk over Arendt is ook een herhaling van bekende concepten, zoals de banaliteit van het kwaad of de massamens. Maar gelukkig komen we ook minder bekende denkers tegen, zoals de Italiaanse schrijver Carlo Emilio Gadda of de Frans-Martinikaanse dichter Aimé Césaire. Gadda was lid van de fascistische partij in Italië, en Césaire legt een link tussen het racisme en kolonialisme. Die verschillende perspectieven houden *De filosofen en het fascisme* interessant voor zowel de leek als de gevorderde lezer.

Leegte of libido?

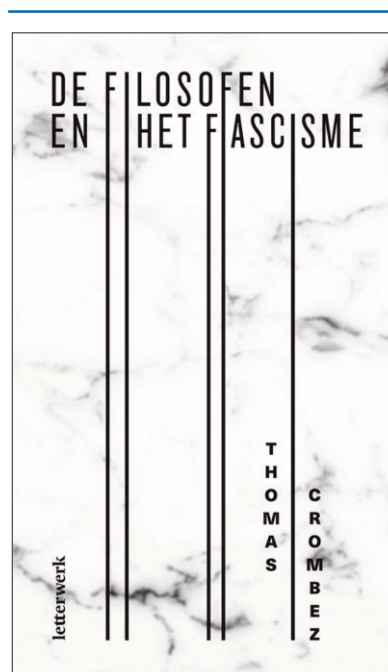
Simone Weil heeft me verrast met haar beschouwing over het fascisme als een uitvloeisel van een religieuze leegte. In een seculiere samenleving biedt religie geen antwoord meer op levensvragen. Fascistische leiders zijn succesvol omdat hun antwoorden deze leegte zouden vullen. Om het fascisme te bestrijden moeten we volgens Weil toewerken naar een nieuwe christelijke spiritualiteit. Ze zegt niet precies wat ze daarmee bedoelt, maar een bijzondere visie is het zeker.

Tegenover de religieuze Weil staat Wilhelm Reich met zijn freudomarxisme: de psychologische concepten van Freud krijgen daarbij een politieke, marxistische lading. Reich staat bekend als de vader van de seksuele revolutie en in zijn theorie is het libido, de freudiaanse sek-

suele drift, de kern van het bestaan. Een onderdrukking van dit libido leidt volgens Reich niet alleen tot individuele misère, maar ook tot onderdrukking en onvrijheid op politiek niveau. Het fascisme oefent macht uit door mensen seksueel te onderdrukken. Vooral vrouwen zijn hier slachtoffer van. Reich schrijft: 'De verheerlijking van het traditionele gezin, en in het bijzonder van het moederschap, ontkent de vrouw als seksueel wezen.' Een bevrijding van het fascisme hangt bij Reich dus ook samen met een seksuele bevrijding.

Fascisme in perspectief

Ondanks mijn waardering voor *De filosofen en het fascisme* is een kritische noot op zijn plaats. Van de elf filosofen zijn er namelijk slechts drie vrouw, Hannah Arendt, Simone Weil en María Zambrano. Ook de niet-Europese filosofen komen er bekaaid vanaf, met alleen Fanon en Césaire als vertegenwoordigers. Nu zijn vrouwelijke of niet-Europese denkers uit de tijdperiode 1880-1920 misschien schaarser. Daarnaast kun je bij het thema fascisme moeilijk om een denker als Heidegger heen. Ik reken het Crombez daarom niet aan, want deze kritische kanttekening doet verder niet af aan de inhoud van het boek. Het boek leest vlot, boeit van begin tot eind en heeft voor ieder wat wils. Of je nu meer wilt leren over hoe filosofen naar het fascisme kijken of juist nieuwe denkers willen ontdekken, of meer wilt leren over de aantrekkingskracht van het fascisme, *De filosofen en het fascisme* biedt een kort doch grondig onderzoek met een veelheid aan perspectieven.

De filosofen en het fascisme, Thomas Crombez, Borgerhout: Letterwerk, 2023.

Para-doxaal. *Marquard*

Door René ten Bos

‘Metafysica zegt slechts “wat is”, en ze onderdrukt en verdrukt daarmee wat zou kunnen zijn; ze zet in op het reële ten koste van menselijke hunkering. Als metafysica, de grote kans van het mogelijke, het mogelijke verraadt, dan is dat erg.’

Dit citaat haal ik uit *Skeptische Methode im Blick auf Kant*, een boek uit 1958 van de Duitse filosoof Odo Marquard (1927-2015). Het staat te lezen op p. 26. In dit kleine, half vergeten boekje laat Marquard, die later zou uitgroeien tot één van Duitslands geliefdste filosofen, zien hoe sterk Kants kritiek doortrokken was van een verdrietig soort scepsis. Kant houdt, aldus Marquard, constant rekening met de mogelijkheid dat de rede (*Vernunft*) onmachtig is en onmachtig blijft. ‘Wat mag ik hopen?’, vraagt Kant zoals bekend en het antwoord geeft Marquard wel voor hem: ‘Voorlopig niets.’

Het is simpelweg slecht gesteld met de rede. Sterker nog, een samenleving die zich op redelijke principes wil baseren, staat er vandaag de dag ‘miserabel’ voor. Het verval van iedere hoop – *Hoffnungszerfall* – is, aldus Marquard, de wat somber stemmende premisse bij alles wat Kant schrijft (p. 108). Niettemin, de rede is niet zo zwak dat ze helemaal niets vermag en niet listig kan zijn. Uiteindelijk zoekt ze haar heil in het onredelijke, dat wil zeggen, in het zintuiglijke (*das Sinnliche*) en deze wending tot het esthetische stelt haar in staat om weer bij de werkelijkheid terug te keren. De rede bij de lurven pakken en haar via een omweg bij de werkelijkheid brengen is de taak van wat Kant ‘reflecterende oordeelskracht’ noemt. Maar is deze omweg overtuigend?

In het citaat wordt gesteld dat mensen een verlangen, een hunkering (*Sehnsucht*) hebben naar het mogelijke en niet zozeer naar het

René ten Bos

werkelijke. In zijn uitleg van deze passage, die overigens over slechts één aspect van Kants metafysicakritiek gaat, zien we reeds sporen van de mooie schrijfstijl en de wat vileine humor die Marquards latere werk zou kenmerken. Met welk recht kan de mens het mogelijke inbrengen tegen het werkelijke, zo vraagt hij zich af. 'De optie voor het mogelijke is zaak voor een mens die zich in de strijd tussen vooruitgang en behoudzucht of tussen revolutie en traditie geen houding weet te geven en niet weet te beslissen.' Die mens zijn wij allemaal. We realiseren ons niet, zo lezen we een eindje verder, dat de werkelijkheid impliceert dat je je dingen moet 'ontzeggen', dat ze met andere woorden altijd 'ontkenning van het beste' impliceert. Liever dan dit te erkennen versmaden we die werkelijkheid. We versmaden haar

uit naam van wie we zelf zijn, van onze individualiteit, van ons eigenbelang en onze uniciteit. Alles wat redelijk is en daarom al van enige werkelijkheidszin getuigt – de redelijkheid van de vooruitgang, het behoud, de planning, het respect, de communicatie, de controle, de gehoorzaamheid – legt het uiteindelijk af tegen het mogelijke. De vraag voor ons is niet: wat is reëel? De vraag is: wat is *voor ons* mogelijk? We zien onszelf louter nog als 'mogelijkheidswezens' die van beperkingen niets willen weten.

De vraag is volgens Marquard niet zozeer of deze somber-conservatieve cultuurkritiek juist is. Dat vindt hij niet zo interessant. Wat hem vooral interesseert, is hoe in het hart van de Westerse filosofie, bij niemand minder dan Kant zelf, een angst voor haar eigen tekortkomingen heerst. Ja, de metafysica is niets anders dan een surrogaat, maar wat levert de grondigste denkbare kritiek op haar op? Wat kunnen we leren van die somberheid van Kant over zijn eigen filosofische kritiek en over de competentie van de filosofie als zodanig? Wat vermag filosofie? En precies deze vraag, de vraag naar de competentie van de filosofie, zou later één van de kernthema's worden in de sceptische filosofie van Marquard zelf.

Denken en Gruwelen

Bij de titel ‘horrorprofessor’ denk je eerder aan een krankzinnige scheikundige dan aan een belezen filosoof. Deze benaming is echter niet zonder reden aan Dimitri Goossens verbonden. In zijn verrassende boek, *In de ogen van Medusa*, bewijst hij dat zijn lievelingsonderwerp zich uitstekend leent voor een potje filosoferen, en er niet ver van af staat.

Door Ileen Sippens

Griezelverhalen zijn van alle tijden, maar de vraag waaróm dat zo is, blijft vaak ongesteld. Goossens neemt de lezer bij de hand door zijn achtergrond als historicus in te zetten. Hij beschrijft de geschiedenis van horror, met afbeeldingen en citaten om verschillende archetypen uit het genre te onderscheiden en te illustreren. De spookverhalen en volksvertellingen die binnen de folklore van de middeleeuwen populair waren, dienden als inspiratiebron voor de horrorverhalen van de verlichting. Met de *gothic novel* die toen ontstond, wordt horror een volwaardig genre. De menselijke rede kreeg tijdens de verlichting meer aandacht. Horror was een manier om de dierlijke, kwade en irrationele kant van de mens te tonen en verwerken, vaak als tegenpool van de wetenschap.

Tijdens de romantiek werd de monsterlijke kant van de mens breed uitgemeten. De weerwolven waar al eeuwenlang over gehuiverd werd, krijgen een rol in *Dracula*. Horrorverhalen herinneren ons eraan dat wat op het eerste gezicht normaal en rationeel lijkt, zomaar kan transformeren tot iets angstaanjagends. Zo worden de grenzen van het verstand binnen de horror opgezocht en uitgelicht. Horror werd een poging onze eigen menselijkheid te doorgronden, en daarmee onze sterfelijkheid.

De tegenstelling tussen de angst voor de dood en het dagelijks leven was een van de grote thema’s van het genre in de romantiek. Jack the Ripper kon immers je buurman zijn, en het verhaal van dr. Jekyll en mister Hyde speelde slim in op dit sentiment. Ook het monster van dokter Frankenstein gaf uiting aan de doodsangst, die uiteindelijk niet overwonnen kon worden door middel van de wetenschap. *Frankenstein* roept

bovendien een belangrijke filosofische vraag op: Werd Frankensteins monster slecht geboren, of werd het vooral slecht behandeld? Op die manier laat Goossens zien dat ook het nature-nurturvraagstuk in de verlichtingsverhalen al een rol speelt.

Socratische schrik

De filosofische elementen van horror zijn niet beperkt tot de thema’s van de rede, het monsterlijke, transformatie en sterfelijkheid, maar Goossens besteedt de meeste aandacht aan de functie van horror als een bevrager. Horror laat ons de onvermijdelijke vergankelijkheid zien van de vertrouwde wereld om ons heen en brengt daarmee onze manier van leven aan het wankelen. Het is een *memento mori* dat zichzelf opdringt. Zoals Socrates zijn stadsgenoten prikkelt en tart tot zij zichzelf tegenkomen, zo houdt horror ons een spiegel voor. Het tonen van bloed en ingewanden herinnert ons aan de kwetsbaarheid van onze lichamen en aan onze onlosmakelijke band daarmee. Goossens wijst de lezer erop dat de mens geneigd is te denken dat hij een lichaam *heeft*, maar vergeet dat hij een lichaam *is*. Deze stellingname wordt niet uitgebreid onderbouwd, maar een diepgaand lichaam-geestdebat zou dan ook mistaan in dit boek. Het siert Goossens dat hij hier spaarzaam is en zich beperkt tot de aspecten van de filosofie waar horror ons het meest over kan leren.

Door middel van intuïtieve voorbeelden – zoals de vraag: hoeveel van je eigen speeksel zou jij uit een fles drinken? – weet Goossens de oorzaken van onze walging, angst en ongemak aan te wijzen. Horror wijst ons op de grenzen van ons kunnen en weten. Een lijk is immers een ‘aanwezige afwezigheid’, een grafsteen een ‘verdwijnsplaats’. Goossens omschrijft haarfijn hoe horror een kloppend hart en alerte levendigheid pal naast het besef van de eigen vergankelijkheid plaatst. Horror

Boris Karloff als het monster van Frankenstein

is een weergave van de afgrond én een herinnering dat elke grond een afgrond is. Het is geen wonder dat veel zombiefilms zich afspelen in een doodnormaal dorpje, waarin de huiskamer tot een bloedbad wordt gemaakt. Met behulp van filosofen zoals Bataille, Nietzsche en Foucault biedt Goossens de lezer mogelijke antwoorden op de vraag wat we met die afgrond moeten. Nietzsche dacht bijvoorbeeld dat de kunst ons kan helpen om te gaan met de shock die optreedt wanneer we een bepaalde waarheid onder ogen komen. Goossens schetst hiermee een interessant beeld van welbekende filosofen, over een onderwerp dat niet vaak besproken wordt binnen het vakgebied.

Abjecte begrippen

Goossens' status als expert op het gebied van noties zoals 'het sublieme' en 'het abjecte' is duidelijk merkbaar, maar zorgt er af en toe voor dat de lezer uit het oog wordt verloren. In een poging een representatief beeld te geven van wat filosofen ervan vinden, wordt de hoeveelheid namen en ingewikkelde citaten soms te

groot. De overeenkomsten en verschillen tussen de auteurs die Goossens in de laatste hoofdstukken nog probeert te tonen, maken zijn verhaal verwarrend en zorgen ervoor dat de verschillende denkers lastig te ontwaren zijn. De samenvatting van de visie van Heidegger doet niets om de leesbaarheid van het boek te verbeteren. De gemiddelde lezer is bovendien niet benieuwd naar minieme verschillen tussen theorieën over wat 'het sublieme' precies inhoudt. Daar had Goossens beter een ander boek aan kunnen wijden, en het in dit geval kunnen laten bij de beeldende en duidelijke uitleg van filosofische begrippen die hij door het verhaal heen geeft. Het zwaardere filosofische geschut wordt gelukkig goed gebalanceerd door de royale toediening van verwijzingen naar popcultuur en iconische filmposters, die het soms vrij abstracte en conceptuele boek weer met beide benen op de grond brengen.

Verrassend en verhelderend is de etymologische kennis die Goossens in zijn verhaal verweeft. De oorsprong van woorden verheldert veel filosofische thema's en associaties die ermee verbonden zijn. Zo stammen 'abjectie' en 'het abjecte' af van de Latijnse woorden voor 'weg' (*ab-*) en 'werpen' (*iacere*). 'Abjectie' verwijst dan naar het wegwerpen, 'het abjecte' naar het afgestotene. De worsteling die het abjecte in ons opwekt, wordt hierdoor duidelijker; het volledig verwerpen van het abjecte is niet mogelijk, maar tegelijkertijd is het onvatbaar voor ons verstand. Goossens' vertalingen zijn zo nu en dan wel wat vergezocht. Zo schrijft hij dat 'horror' gekoppeld moet worden aan een verlamming, een 'blijven staan', vanwege de etymologische oorsprong ervan. Horror komt van het Latijnse *orreo*, dat huiveren betekent. Het Oudfranse *orror* betekent onder andere 'overeind gaan staan.' De relatie tussen deze woorden en de verlamming waar Goossens het over heeft, staat niet onomstotelijk vast. Wel klinkt er altijd een grote filosofische en talige intuïtie in Goossens' zinnen door. Wanneer hij uitlegt waarom hij horror een *pharmakon* noemt (een medicijn én vergif), is de lezer geneigd met een glimlach mee te knikken.

Diepzinnige slashers

Pas aan het einde van het boek benoemt Goossens de 'problematische' relatie die wij in het Westen met de dood hebben. Meer humor en erkenning zou volgens hem beter zijn, maar een echte onderbouwing hiervoor ontbreekt. Het was wellicht prettiger geweest voor de lezer als Goossens een paar filosofen achterwege had gelaten en meer aandacht had besteed aan de duiding van zijn bevindingen. De kracht én de zwakte van dit boek is dat het leest als een college van een ontzettend

bevlogen en gefascineerde docent, die zijn interessegebied overal tegenkomt. Het motiveert de lezer om met een nieuwe blik naar een goede *slasher* te gaan kijken, op zoek naar de diepere laag. En als die niet gevonden wordt? Dan is het ook goed, als we maar een paar keer goed schrikken. Dat zegt althans de horrorprofessor.

Dimitri Goossens, *In de ogen van Medusa. Filosofie en de duistere spiegel van horror.* Amsterdam: Boom, 2023.

Romeinse vrienden

Vriendschap is de enige menselijke aangelegenheid waarvan het nut nooit ter discussie staat. Wat is er immers aangenamer dan iemand te hebben met wie je over alles zo durft te praten als met jezelf? In *Vriendschap* nodigt Cicero uit tot een genuanceerde verkenning van dit universele concept, waarbij hij de essentie van menselijke relaties blootlegt.

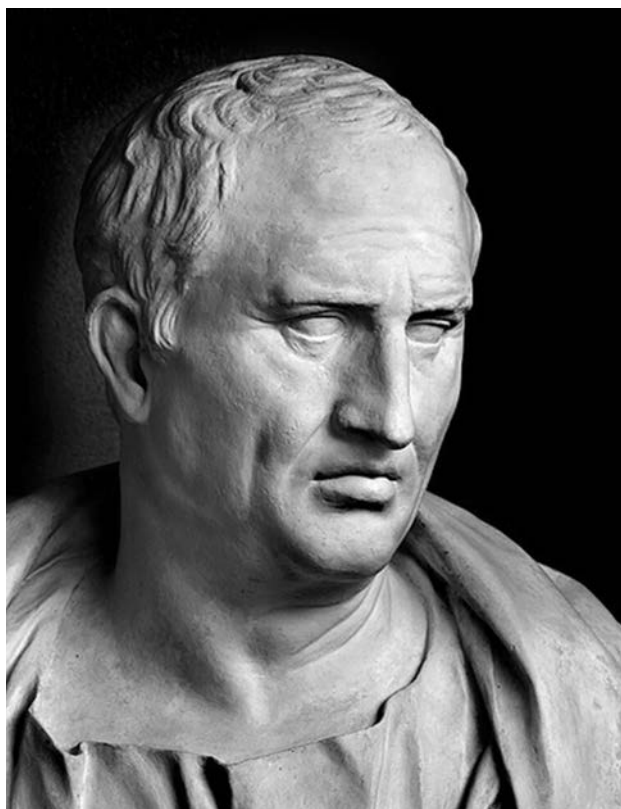
Door Noah J.J. Kurstjens

Marcus Tullius Cicero werd geboren in 106 voor Christus in een klein stadje op ongeveer honderd kilometer ten zuidoosten van Rome. Hij groeide op in een goede familie en genoot een goede opleiding. Cicero zag zichzelf in de eerste plaats als politicus, met een actieve rol in het openbare leven. We weten daarnaast dat hij veel studeerde en schreef. In een fase van reflectie rond zijn zestigste schreef Cicero in hoog tempo het ene filosofische werk na het andere. De dialoog *Laelius* is een van de laatste werken uit deze periode, geschreven tussen maart en november 44 voor Christus.

Alledaagse en hoogstaande vriendschap

Dit originele werk van Cicero, waar het boek op is gebaseerd, is een in het Latijn geschreven dialoog die geheel gewijd is aan een bespreking van het concept vriendschap. Cicero vertelt hoe zijn leermeester Scaevola verslag doet van een gesprek tussen Gaius Laelius – een politicus van de Romeinse republiek – en zijn twee schoonzoons. In de dialoog wordt niet alleen ingegaan op de vraag waar vriendschap uit voortkomt en

Marcus Tullius Cicero

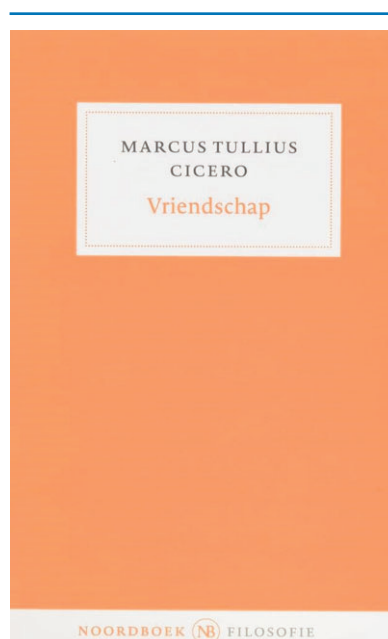
hoe het kan eindigen, maar wordt zelfs een maatstaf opgesteld voor de beoordeling en keuze van echte vrienden en alledaagse vriendschappen. Op deze manier komt naar voren dat een *allegaagse* vriendschap per definitie nog helemaal geen *échte*, *hoogstaande* vriendschap hoeft te zijn.

Dit onderscheid vormt de kern van de bespreking. Alledaagse vriendschappen zijn gebaseerd op nut en genot. Mensen sluiten zich bij elkaar aan omdat ze iets van elkaar nodig hebben, of het nu gaat om materiële steun, hulp bij problemen of puur plezier. Deze vriendschappen zijn vaak van oppervlakkige aard en kunnen veranderen naarmate de omstandigheden veranderen.

Aan de andere kant staan de hoogstaande vriendschappen, die Cicero beschouwt als de ware vorm van vriendschap. Deze vriendschappen zijn gebaseerd op deugdzaamheid, integriteit en wederzijds respect. Ook loyaliteit speelt een belangrijke rol in deze hoogstaande vorm van vriendschap. Cicero geloofde dat deze *ware vriendschappen* alleen mogelijk zijn tussen deugdzaam mensen, omdat deugd de basis vormt voor een duurzame en oprechte relatie. Zo'n relatie is daarbij niet alleen goed voor persoonlijk genot, maar draagt ook bij aan het algemene welzijn van de samenleving.

Kies je vrienden zorgvuldig

Cicero's bespreking van de oorsprong, grenzen, soorten en criteria van vriendschap beschikt over de capaciteit om bij haar lezers een evolutie in het denken te veroorzaken. Door stil te staan bij wat vriendschap nu eigenlijk is en de lessen uit de dagelijkse praktijk van het leven te fuseren met het theoretisch kader van Cicero, kunnen we veel te weten komen over onze eigen vriendschappen. Aan het voeren van een vriendschapsband gaat immers ook een proces van selectie vooraf. Het boek leert dat onze keuze zou moeten vallen op mensen die standvastig, betrouwbaar en evenwichtig zijn. Of onze huidige vrienden ook daadwerkelijk aan deze eisen voldoen, weten we echter pas als het leven ons een test presenteert; een echte vriend onderscheid je immers pas in onzekere tijden. Dus wapen u met Cicero!

Marcus Tullius Cicero, *Vriendschap*. Vertaald en toegelicht door Rogier van der Wal, Gorredijk: Noordboek, 2022.

Een heel zwaar leven

Het is een donkere avond begin november. De cv-ketel is kapot, waardoor ik al twee dagen niet heb kunnen douchen en de verwarming niet werkt. Daarnaast rijdt tot overmaat van ramp de bus niet, waardoor ik ook de verjaardag van die avond aan me voorbij moet laten gaan. Kortom, mijn leven is zwaar en ik heb zin om een avond te zwelgen in zelfmedelijden. Dus pak ik het boek waarvan ik hoop dat het me nog verder de negatieve spiraal in kan trekken: *Het leven is zwaar*, van Kieran Setiya

Door Joanne Rouwendal

Die avond, onder een warme deken en met drie paar sokken om mijn voeten, las ik de eerste zin: ‘Het leven is moeilijk, beste vrienden - en dat moeten we uitspreken.’ Na een korte en bondige inleiding begint Setiya aan een ontdekkingsreis naar de filosofie van het menselijk lijden. Het boek loodst je langs alle belangrijke zware thema’s van de westerse mens: pijn, verdriet en de absurditeit van het bestaan.

De filosofie van het lijden

Een van de sterke punten van het boek is de verfijnde wijze waarop de auteur het lijden analyseert en later de ideeën van eminente filosofen introduceert en in context van eerder gevormde ideeën plaatst. Daarnaast draagt de toegankelijke schrijfwijze bij aan het leesgemak en maakt dit het boek geschikt voor een breed pu-

Kieran Setiya

bliek. De auteur vertelt een complex onderwerp op een begrijpelijke manier, waardoor de lezer zich kan verdiepen zonder zich verloren te voelen in vakjargon of abstractie.

Toch zijn er enkele tekortkomingen Het boek lijkt af en toe te worden beheerst door de persoonlijke belevingen van de auteur. De biografische delen over zijn eigen lijden – die, eerlijk is eerlijk, toch wel wat heftiger zijn dan het uitvallen van een cv-ketel – beslaan een groot deel van het boek, wat een zekere mate van zelfgerichtheid uitstraalt. Maar deze delen zullen zeer herkenbaar zijn voor de lezer die zelf ook te maken heeft met chronische ziekte.

Een ander nadeel is de oppervlakkigheid van sommige thema’s. Het boek dient als een inleiding tot de filosofie van het lijden, maar voor degenen die al enige kennis hebben van het onderwerp, kan dat onbevredigend aanvoelen. Bovendien valt het boek vaak in herhaling.

Pijn en verdriet horen erbij

Setiya komt na vele hoofdstukken tot de conclusie dat pijn en verdriet bij het leven horen; voor velen is dat geen nieuwe conclusie. Setiya benadrukt het belang van het erkennen van pijn en lijden in plaats van deze weg te stoppen. Hij betoogt dat het omarmen van onze moeilijkheden en het uiten van onze emoties de weg vrijmaakt voor rouw en heling. Deze benadering van het omgaan met de donkere kanten van het leven is eerlijk en laat zien hoe we kunnen groeien en leren van onze ervaringen.

Toch wringt deze uitleg, omdat acceptatie van ons lot vaak niet makkelijk is. Afgezien van de keren dat we natrengen op de fiets en verkleumd bij onze afspraak aankomen, de trein voor ons neus wegrijdt of de koelkast kapot gaat net wanneer je op vakantie wil, zal de waarom-vraag over het leed onze gedachten bezighouden. Waarom ik? Waarom deze ziekte? Dat zullen velen zich hebben afgevraagd.

Een nuchter verhaal

Het leven is zwaar poogt niet om antwoord te geven op deze problemen. Waar het boek op focust, is acceptatie als aanmoediging door te gaan. Toch wordt in hoofdstuk 9 kort het probleem van absurditeit aangestipt. Waar Setiya in de rest van het boek de lezer aanmoedigt het leven te aanvaarden zoals het is en maar zo min mogelijk vragen te stellen bij de gebeurtenissen – wat mij betreft een onfilosofische houding –, gaat hij in dit gedeelte wel in op de absurditeit van het leven. Hij gooit enkele godsdiensten overboord, focust op het boeddhisme en concludeert plots dat we mogen hopen op de toekomst. Wat mij betreft waar, maar slecht onderbouwd.

Concluderend is de oplossing die dit boek aandraagt voor de omgang met lijden, namelijk het omarmen en accepteren van de pijn en ongemakken die je ervaart, niet voor iedereen toereikend. Als je diep in de put zit, zal deze oplossing geen brug kunnen slaan over het ravijn van ongelukkig zijn. Daarnaast mis ik praktische oplossingen. In het hoofdstuk 'Hoop' wordt aangestipt dat we hoopvol moeten blijven, maar hoe doen we dat? En als je echt geen uitkomst meer ziet, hoe kun je dan hoopvol en toekomstgericht blijven?

Toch biedt het boek waardevolle inzichten op het gebied van lijden. *Het leven is zwaar* is toegankelijk en brengt belangrijke denkbeelden van filosofen naar voren. In een wereld waar zelfhulpboeken vaak vol staan met clichés en positiviteitsretoriek, onderscheidt *Het leven is zwaar* zich door zijn oprechte en ongezoeten benadering van de menselijke worsteling. Zeker voor hen die dagelijks met lijden te maken hebben is het boek een waardevolle toevoeging. Het boek nodigt de lezer uit tot een eerlijke confrontatie met de uitdagingen van het leven en biedt een filosofische gids om deze uitdagingen te begrijpen en te accepteren. Dit boek is een aanrader voor beginnende filosofen die te maken hebben met lijden of gewoon een nuchtere visie op het lijden zoeken.

Het leven is zwaar, Kieran Setiya, Amsterdam: Nieuwezijds BV uitgevers, 2023.

ISVW FILOSOFIEWEKEN

Kunst, lichaam, context

Doe kennis op over Latijns-Amerikaanse filosofen en hun ideeën. Ervaar de gesitueerdheid van je eigen ideeën en standpunten, en leer je te sensibiliseren voor andere ideeën, niet alleen via een filosofisch betoog, maar ook via beeldende kunst, dichtkunst en lichamelijke oefeningen. Met **Renate Schepen** en **Seandy Achthoven**.

29 APRIL T/M 3 MEI 2024

Stoïcijnse week

De filosofie van de Stoa is een praktische filosofie die veel mensen inspireert. Je leest geschriften van klassieke stoïcijnen, zoals Seneca, Epictetus en Marcus Aurelius, en breng je hun ideeën in de praktijk. Met **Dennis de Gruijter**, **Michiel Buis**, **Bart Heuvingh** en **Stijn Donders**.

29 APRIL T/M 3 MEI 2024

Klimaatfilosofie

Kunnen filosofen perspectief bieden in deze crisis? Kunnen we hopen op een overgang naar het symbioceen, een tijdperk van symbiose tussen mens en natuur? Of moeten we onze eigen uitsterfelijkheid onder ogen gaan zien? Met o.a. **Wouter Kusters**, **Lisa Doeland** en **Jos de Mul**.

6 MEI T/M 10 MEI 2024

De politiek van vruchtbaarheid

Een filosofie van sterilisatie

Suzanne Roes

'Gender- en vruchtbaarheidsvooroordelen hebben negatieve gevolgen voor iedereen. In haarscherpe analyses laat Suzanne Roes zien hoe stereotypen doordringen in ons denken en de medische praktijk.' – Trudy Dehue

184 blz. | € 19,95

En nu?

De mens als bedreigde diersoort

Jan Bransen

'We kunnen veranderen, we kunnen onszelf zien als debutanten, we kunnen vertrouwen, we kunnen ons toewijden, we kunnen gastvrij zijn. We kunnen onze eigen onwetendheid naar voren schuiven als een intellectuele deugd.' – Jan Bransen

288 blz. | € 24,95

Leven als stoïcijn

Of niet?

Gerard Boter & Floris Leest

Werkt een kalme houding altijd of mag je ook weleens flink boos worden? In *Leven als stoïcijn. Of niet?* verdiep je je samen met twee kenners in de filosofie van de stoïcijnen.

164 blz. | € 19,95

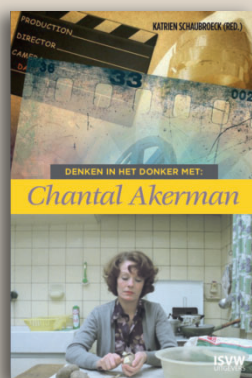

Iconische iconen

Karin Braamhorst

Wat betekenen iconen, waarom zijn ze zo fascinerend en wat vertellen ze ons vandaag de dag nog? Karin Braamhorst toont de duizelingwekkende rijkdom van deze traditie.

224 blz. | € 34,95

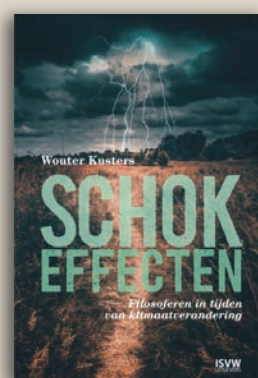

Denken in het donker met Chantal Akerman

Katrien Schaubroeck (red.)

Filmmaker Chantal Akerman (1950-2015) staat bekend om haar minimalistische stijl en confronterende realisme. In haar werk zet ze de chaos en de trauma's van het gewone leven centraal.

104 blz. | € 12,50

Schokeffecten

Filosoferen in tijden van klimaatverandering

Wouter Kusters

Wat gebeurt er als de toestand van de wereld echt tot je doordringt? Wouter Kusters beschrijft hoe je van blinde paniek filosofische paniek maakt.

364 blz. | € 29,95

ISVW KALENDER

FEBRUARI

- 17-18 MOGELIJKE WERELDEN VI: DENNETTS DENKWERELD
- 17-18 HET LEVEN ALS REIS: STORM EN ANKER
- 19-23 ONZEKERHEID EN ONBEHAGEN
- 24-25 TIENDUIZEND POORTEN II: DE TAOÏSTEN

MAART

- 2-3 ETHIEK V: HEDENDAAGSE ETHIEK
- 16-17 HET LEVEN ALS REIS: REISGENOTEN
- 16-17 DENKEN BUITEN DE ORDE: WILLEN I
- 23-24 MOGELIJKE WERELDEN III: HUMES ERVARINGSWERELD
- 23-24 TIENDUIZEND POORTEN III: DE YOGI'S

Colofon

iFilosofie is het gratis tijdschrift van de ISVW. Met een kleine donatie (vanaf € 5,-) draag je bij aan de voortzetting van *iFilosofie*.

DONEER

Hartelijk dank!

Abonneer je gratis op *iFilosofie*. Zo krijg je op het moment van verschijning de nieuwste editie in je inbox.

ABONNEER

Redactie

Florian Jacobs (hoofdredacteur)
Peter Huijzer (eindredactie)
Valerie Granberg
Willem Hein Hogerzeil
Puck Hoogenboom
Luc Horsten
Marthe Kerkwijk
Quintus Masius
Sanne Rombouts
Marah Rose Seremak
Joanne Rouwendal
Kim Schreier
Arthur Veenstra
Ruwan van der Vaart
Rogier van der Wal

© ISVW Uitgevers
Afbeelding René ten Bos:
© Cortino AEG

Opmaak:
Henk Droog | Platland